

Szajbély Mihály

Ahogy Tolnai interpretál: Csáth és árvacsáth

Előadásomnak mottója is van, Kiss József *Mécsvilág* című, 1907-es elbeszélő költeményéből:

*Mesék vadonában biztos a járása,
Világtalan szemét az éjbe beássa,
A fülivel lát, lelkével tapogat
S megérez látóknak idegen dolgokat.*

Amiről pedig beszélni fogok, Tolnai Csáth-interpretációiról, az voltaképpen nem egy húszperces előadás, hanem egy nagy tanulmány tárgya, sőt akár egy Tolnairól szóló könyv tárgya lehetne, mert innen elindulva ki lehetne bontani Tolnai egész művészetének a lényegét. Persze sok más motívumtól kiindulva is meglehetne tenni ezt, amiből mindjárt az is következik, hogy Tolnai művészete az ismétléseken alapul – de olyan ismétléseken, amelyek a korábbiakhoz képest mindig kimozdulnak, kimozdítanak, nyomukban másképpen látszik ugyanaz, úgy ismételnék tehát, hogy valójában nem ismételnék mégsem.

És akkor most térjünk is rá Csáthra, pontosabban Tolnai Csáth-interpretációira, úgy is, mint e paradoxon magyarázatának egyik lehetőségére.

a pagodáig kellene átvonszolni magam

Az 1992-es árvacsáth-kötet első versének kezdő sora ez. A *pagoda* szó árulkodó: a helyszín a magyarkanizsai Népkert, benne a Csodafürdő, és a többi fürdőépület, a zenepavilon, Tolnai gyermekkorának világa. Ha belelapozunk *A tengeri kagyló* című, 2011-ben megjelent kis könyvébe, ebbe a világba csöppenünk. Tolnai szülővároskájának, Magyarkanizsának mára elsüllyedt világába, melynek képi dokumentumait, kései leírásait megtalálni Vázsonyi Csilla és Klamár Zoltán nemrég megjelent, szép Kanizsa-könyveiben¹ is. Ezekre augusztus elején akadtam a szabadkai Danilo Kiš

¹ VÁZSONYI Csilla, *A magyarkanizsai Népkert és Vigadó. Egy kisvárosi közpark társadalmi szerepe (1850–1950)*, Újvidék, Forum, 2017; KLAMÁR Zoltán, *Kanizsai mindennapok*, Újvidék, Forum, 2016.

könyvesboltban. Jólesett Tolnai szövegével összeolvasni őket, Vasútállomás, Népkert és Vigadó, kanizsai mindennapok itt is és ott is, de például a Palacsintás Gyura csak Tolnainál, meg persze a köcsögök is. Ugyanaz és mégis más; a *pagoda* elnevezés csak Tolnainál szerepel, a háttérben Mishima japán író *Aranypagoda* című regényével,² és dr. Csathó is csak nála fürdőorvosa a Csodafürdőnek, „... számomra is teljesen váratlanul bukkant fel ez a fehér cipős fürdőorvos, és kezdett el hasonlítani Csáthra, azonosulni vele.”³ A Csodafürdőről Vázsonyi Csilla könyvében korabeli képeslapok is láthatók. Hajdan készült fotókra Tolnai is reflektál, Csáthot véli felfedezni rajtuk, miközben jól tudja, hogy Csáth nem volt Kanizsán fürdőorvos sohasem,⁴ de dr. Csathóként mégis helyet kaphatott a gyermekkor imaginárius világában.

Tolnai Kanizsája úgy sohasem létezett, ahogyan *A tengeri kagyló*ban megelevenedik, reálisabban ábrázolni aligha lehetne mégis.

E paradoxon magyarázatát Tolnai beleírja saját szövegébe. S akkor most egy pillanatra Csáth helyett Dobó Tihamér lesz előadásom főszereplője. A kanizsai festő, aki *A tengeri kagyló* lehetséges világa szerint néha szobrokat is készített, nem tudom, valóban így volt-e, alighanem igen, bár lehet, Nusika szobrának elkészítése csak a szöveg Tihamérjára igaz.

De ez nem fontos, a fontos csak az, ahogyan Tihamér, mint szobrász, dolgozik.

Nusika, a kiskamasz kisköcsögök ébredő szexuális vágyainak megtestesítője, akit vetkőzés közben rendre meglesnek a Csodafürdő kabinjában, aktszoborhoz ül modellt Tihamérnak az elhagyatott, lassan pusztuló pagodában. A szobor készültét Tolnai részletesen bemutatja, azt a folyamatot, ahogyan a jól előkészített, többször átgyúrt kék agyagból Tihamér kezei nyomán Nusika lesz. Itt most csak egy fél mondatot idézek: „... megfigyeltem, hogy Tihamér részletesen kidolgozott valamit, majd örökre visszanyomta a nyers, formátlan agyagba, s különösmód, az a valami, az a precízen kidolgozott detaille mintha végig jelezni tudott volna az agyagból.”⁵ Ez valójában önleírás is, Tolnai alkotómódszerének a leírása. Ahogyan a képlékeny, formálásra váró médiumból, gyermekkor emlékeiből létrehozott forma elválik a médiumtól és belesimul mégis, mintha csak a formálásra váró anyagot látnánk, történetek és alakok gazdagon indázó szövevényét, a gyermekkor valóságát, melyen mégis átcsillan a forma, a megmunkálás. Úgy lesz *imitatio* helyett *aemulatio*, felszín helyett a lényeg, hogy megszűnik pontosan leképezni a mintát, de pontosan jelzi a mintát mégis. Mert Tolnai immanens ars poétikája szerint a valósághoz való ragaszkodás nélkül nincsen forma, nincsen *aemulatio*, nem lehetséges a valóságosan valóságon túli, jelezni képes *detaille* megpillantása és megemelése. Ez volt egyébként Csáth ars poétikája is. Dezső öccsét a regényírás rejtelseibe bevezetni igyekvő, 1912 őszén kelt levelében a valósághoz való ragaszkodás fontosságára hívja fel a figyelmét: „Csak megtörtént dolgokat szabad írni. [...] Akkor a valóság megköt és visz. (Mint a levelekben is. Ott t. i. el kell mondani bizonyos dolgokat.) A vágy, hogy a valóságot teljesen, kimerítően közöljük, kényszeríthet csak arra, hogy jó írók legyünk és mindent leírjunk, ami a megértetésünkhöz szükséges.”⁶

2 TOLNAI Ottó, *Útban a képzőművész Csáth felé*, Üzenet, 1987. január–március, 174.

3 Uo.

4 Uo.

5 TOLNAI Ottó, *A tengeri kagyló*, Újvidék, Forum, 2011, 105.

6 CSÁTH Géza, *1000x ölel Józsi. Családi levelek 1909–1912*, s. a. r. BESZÉDES Valéria, Szabadka, Életjel, 2008, 122.

Mindent leírni azonban csak a művészet képes, e nyelven túli nyelv. Az elsődlegesen rendelkezésre álló médium, legyen az nyelv, festék vagy agyag, erre alkalmatlan. A *mindent leírni* imperatívusza szükségessé teszi a látvány mögöttesének érzékelését. A valóság mögé azonban csak akkor lehet pillantani, ha ismerjük, látjuk és láthatóvá tesszük a valóságot is. *Előttes* nélkül nincs *mögöttes*: ezért hívja fel Csáth öccse figyelmét a megtörtént dolgok fontosságára. A látás azonban, melyet megfog és rabul ejt a valóság, a *látvány*, akadályozza is látást. Innen Tolnainál a *vakság* metaforája, mely egyszerre jelenti a látvány kiiktatását és a lényeg megpillantását. Ezért egyik alteregója Vak Vigh Tibike, aki felbukkan *A tengeri kagyló*ban is, T. Orbán Olivér, Tolnai másik alteregója társaságában:

... el kellett volna hívnunk a szeánszra Vak Vigh Tibikét, Tihamérnak is sokat segített volna, ahogyan később a szikes Járás, a vak vagy az éppen virágzó szik festésében sosem is nélkülözötte, csak Tibike tudott volna szavakat találni, egyedül ő, hiszen nekünk nem volt szükség szavakra, mi láttuk – szavakra csak T. Orbán Olivérnek lesz szüksége később, amikor írogatni kezd, de hát tudod, T. Orbán Olivér még Belgrádból, Pestről hazajárva mennyit üldögélt a Tisza-parton, a Járás közepén Vak Vigh Tibikével... (108.)

Vak Vigh Tibike azért képes leírni azt, amit T. Orbán Olivér lát, mert őt nem akadályozza látás. És Vak Vigh Tibike vak szemével látva képes lesz a nyelv által láttatni T. Orbán Olivér is. Az egyik érzékszerv degenerációját kompenzálja a másik, de csak a művész képes arra, hogy hol egyik, hol másik érzékszervét állítsa élesre, legyen hol T. Orbán Olivér, hol Vak Vigh Tibike, hol Töfe, *A tengeri kagyló* elbeszélője. Emlékszem, mennyire meglepődtem, és mennyire átéreztem a hajdani sympos világ, a szerkesztőség bensőségességét, amikor egyszer hallottam, Maurits Töfének szólítja Tolnait. Tolnai mégsem azonos Töfével, amint nem azonos T. Orbán Olivérral, és nem azonos számos többi alteregójával sem, miközben azonos mindegyikükkel, sőt még másokkal is. Az alteregók *A tengeri kagyló*ban párbeszédbe is keverednek egymással „Te valójában a semmi alatt görnyedezel, mondta T. Orbán Olivér.”⁷ az elbeszélőnek, míg Töfe azt mondja saját magáról, hogy „én életemben egyszer sem tudtam úgy igazából elvigyorodni, arcom, koponyám, egész lényem gyenge volt ahhoz, hogy egy vigyor súlyát elbírd.”⁸ Erre T. Orbán Olivér nem szól semmit, nyilván így van ez, én viszont találtam egy fényképet, sőt sorozatot, Dormán László készítette a kanizsai író táborban valamikor az 1980-as években, a *Kanizsai képmesék* című kötetben⁹ bukkantam rá, melyet ugyancsak augusztus elején vettem a Danilo Kiš könyvesboltban. Tolnai Ottó látható rajta Bosnyák Istvánnal. Persze lehet, ez nem vigyor, de aki itt a képen látszik, az biztosan nem Töfe, *A tengeri kagyló* elbeszélője.

7 TOLNAI, *A tengeri kagyló*, i. m., 80.

8 Uo.

9 DORMÁN László, *Kanizsai képmesék. Fényképek a Kanizsai Író tábor nyolcvanas éveiből*, Újvidék, Forum, 2013, 14–15.

Dr. Csathónak, a fürdőorvosnak annyi köze van Csáthoz, mint Tőfének T. Orbán Olivérhez, vagy Tolnai Ottónak T. Orbán Olivérhez és Tőféhez. Dr. Csathó nem Csáth, de hozza magával Csáthot, és Nusika történetén – agyagba visszanyomott formaként – átdereng Csáth megidézett világa. Ilyen finoman is képes működni az intertextualitás, persze nem konkrét valóságreferenciával rendelkező mondatok nélkül. „Észre sem vettük, hogyan termett közöttünk Nusi. Cigaretta volt a kezében, ezek szerint nincs kizárva, hogy dr. Csathótól jött, aki különben, igaz, ezt majd később fogom megtudni, meglátni naplójában, furcsa mondatai közé illesztve, többször leskiccelte volt Nusit, le pőrén is, sajnos.”¹⁰ Csáth persze nem Nusikát, hanem a Bástyá utcai nyilvánosház vidám és közvetlen örömlányait, Arankát, Pirkát, Natit és a többieket skiccelte le naplójában,¹¹ igaz, többször valóban pőrén és érzéken, szemtelenül ágaskodó mellbimbókkal. Ez a mondén világ dereng át,

10 TOLNAI, *A tengeri kagyló*, i. m., 106.

11 CSÁTH Géza, *Úr volt rajtam a vágy. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914*, Bp., Magvető, 2016, 42–43, 46–49, 58, 64.

a kisköcsögök esetlenségeinek nagyvilági ellenpontjaként, mint anyagba visszanyomott forma, a Nusikát pőrén levázoló dr. Csathó történetében.

És akkor itt most hadd nyissak egy zárójelet.

A mai divatos, „élethű” köztéri szobrok azért ízléstelenek, ízléstelen például Szent-Györgyi Albertté a Szegedi Tudományegyetem lépcsőjén, vagy a Weöres Sándort ábrázoló a pécsi sétálóutcában, mert alkotóik, Bíró Lajos, ill. Kliegl Sándor, nem nyomják vissza az anyagba a kidolgozott formát. Ettől szörnyűek, még csak nem is naturálisak, mert paradox módon a naturalizmus is visszanyomott formával dolgozik, hanem életidegenek, mozdulatba merevült halottak.

Ellenpélda lehet Dobó Tihamér és Koncz István szobra Magyarakanizsán – Dudás Sándor alkotása –, ahol Koncz X lábának eliminálása és az alak rombuszá alakítása, ezen apró semmisség, elegendő ahhoz, hogy a nehéz szobor lebegni kezdjen, egyszerre reálisan és tündérien.

A *tengeri kagyló* lehetséges világában egyébként Tihamér szerepe erőteljesebb, mint Csáthé, hiszen itt az ő teremtő munkáján keresztül mutatkozik a modern művészet realizmuson túlmutató, de realizmus nélkül létrehozhatatlan világa. Máshol (és sokszor) viszont Csáth a főszereplő, akiről Tolnai esetenként reflexíven és referenciálisan is beszél – még ha nála nem is könnyű elkülöníteni a fikciót a referenciálistól. Egy idézet *A költő disznósírból* című interjú-regényből:

Fülep engem, nemcsak mint a *Szellem* firenzei szerkesztője, képzőművészeti kritikus és tudós esztéta foglalkoztatott, hanem mint a nagybecskereki művelődési élet egyik produktuma is, [...] Hogyan lehetséges az, hogy éppen ez a Nagybecskerekről érkező gyerekifjú fedezi fel először Adyt és Cézanne-t?! Ha erre választ tudunk adni, akkor Szabadka művelődési életének titkára is választ találunk, arra, honnan van az, hogy éppen a gyerekifjú Csáth az, aki elsőként fedezi fel Bartókot?! Ebből a szempontból is újra kell olvasni Kosztolányi vidékről mondott szavait...¹²

Ennek a titkát keresi aztán költőként, semmis részleteken, alteregókon keresztül, ennek a titoknak a megfejtéséhez segíthetné hozzá Csáth tragédiába torkolló életének a megfejtése, melynek mintha ismét csak semmis részletek percipiálásában rejlene a kulcsa, míg Csáth, a maga torzóban maradt életével és életművével, élete és munkássága sok semmis részletével, hozzásegíthet a vidék titkának megfejtéséhez.

Tautológia?

Nem, inkább agyagba visszanyomott forma. Másként nem lehetséges, a titoknak nem léteznek kivonható esszenciája. Példázza ezt a palicsi Csáth-emléktábla kudarcba fulladt, ám mégsem kudarcos, mert Tolnai által megénekelte története. Csáth 1913 nyarát Palicson töltötte fürdőorvosként, és valamikor az 1990-es években két palicsi polgár, a helytörténész Magyar László és Tolnai Ottó elhatározta, hogy emléktáblával jelölik meg a Park Szálló monarchiasárga épületén Csáth egykori működésének helyszínét.

Azonnal hozzá is láttam a szöveg megfogalmazásához; naponta szállítottam a részleteket, újabb változatokat. Szegény barátom mind kétségbeesettebben olvagatta irományaimat. De hiszen én úgy tudtam, szólalt meg végre, te nem vagy érdekelt a klasszikus regényt illetően, nem értem, miért éppen ezen a táblán akarod megírni nagyregényedet?!¹³

Az emléktábla nem készül el, mert hát hogyan is lenne képes az emléktábla-szövegbe szorítani a lényegét az, aki korábban egész verseskötetben igyekezett a nyomára jutni a titoknak, s nyomoz utána azóta is, rendületlenül. A reáltól indulva mindig, az árvacsáth-kötet nyitó versében a magyarkanizsai Népkert pagodájától, ahová árvacsáth, versének beszélője, Csáth és Tolnai közös alteregója, eljutni igyekezik:

a pagodáig kellene átvonszolni magam
ám pontosan érzem

12 TOLNAI Ottó, *Költő disznósírból*. Egy rádióinterjú regénye, kérdező: PARTI NAGY Lajos. Pozsony, Kalligram, 2004, 24.

13 TOLNAI Ottó, *A táblairó* = Uő: *Grenadírmars*. Egy kis ízelt opus, Zenta, zEtna, 2010, 370.

az ilyen dolgokat mindig pontosan
érezem a makk
a makk ütését nem bírnám elviselni
nagyobb ütést igen
a legnagyobbat is
a föld az ég a nap ha rám zuhanna
ha rám zuhanna a föld az ég a nap
mint minden pillanatban ahogy rám zuhan
a föld az ég a nap az égő
azt igen
a legnagyobbat elviselném
ám a makk
a makk ütését nem
keserű kis márványterméseiddel
melyeknek a pagoda lépcsős tetőzete
kiszámíthatatlan falsot ad
mint kifújt tojánhéjat
keserű kis márványterméseiddel
ne célozgass engem uram

A makk ütésében, a kiszámíthatatlan falsban, e semmis részletben rejlene a titok?

Igen és mégsem csak, hiszen van a kötetben még további 91 vers.

Csáth maga első novelláiban hasonló titkok nyomába indult, hogy aztán freudista műveltségű elmeorvosként a tudományos magyarázatok felé forduljon. Hitt abban, hogy a pszichoanalízis ugyanúgy alkalmas a lélek működésének tudományos (objektív) leírására, ahogyan a laboratóriumi vizsgálatok eredményei objektív leírását adják az ember egészségi állapotának. E hit jegyében bízhatta meg végrendeletében orvos barátját azzal, hogy halála után operálja ki és tegye mikroszkóp alá agyvelejét. De az a gesztusa, hogy élete végén, ugyancsak végrendeletében Kosztolányira hagyta naplóit és leveleit, mint élete lehetséges regényének alapanyagát, kifejezheti a természettudományos módszerekben való öntudatlan kételkedését is. Mert unokabátyja ugyan freudista műveltségű író volt, és Csáth nagyon pontosan megadta számára, hosszabb-rövidebb feljegyzések egész sorában,¹⁴ az életútját magyarázó és a regénybe beledolgozandó mozzanatok, de végakaratóban én mégsem a pszichoanalitikus orvos, hanem a hajdani író gesztusát látom, aki a halálra készülődve ismét rájött arra, hogy az élet igazi titkainak megfejtésére csakis a művészet hivatott.

Kosztolányi aztán hozzákezdett a *Mostohához*,¹⁵ Csáth életregényének a megírásához, de az első fejezeteknél sohasem jutott tovább. Az *árvacsáth*-ot innen nézve, Tolnai meg-megújuló Csáth iránti érdeklődésének egyéb lenyomataival együtt, bátran tekinthetjük úgy, mint Csáth végakaratóinak kései beteljesítési kísérletét.

14 CSÁTH Géza, *Sötét örvénybe süllyedek. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919*, Bp., Magvető, 1917, 400–414.

15 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*, s. a. r. DÉR Zoltán, Újvidék, Forum, 1965.

mozart
kis semmiségek című kompozíciójával babráltam
az asztalomnál majd a zongoránál is
és egyszer csak úgy éreztem
désiré gyerekkori bélyegalbumában kutáskodom
gyarmati bélyegek indigójában orangejában
recéinek angyali gyilokjában gyönyörködöm
azonnal lelap désirének
kérek küldd el nekem azt az indigószín szenegálit
halálom előtt még egyszer szeretném látni
postafordultával visszaküldöm
különben mozart kis semmiségek című kompozíciójával bajlódom
és egy azonos című (*les petitsriens*) könyvről fantáziálok
ölel mint rossz szétcsúszó csatt
csáth

Innen, e vers felől nézve pedig Tolnai, a kis semmiségek írója, köszönhet sokat Csáth Gézának.

Fotó: Martinovics Tibor

